

FRANCISCUS

Leesexemplaar

Jürgen Mettepenningen

FRAN

COU

Polis

Zien, oordelen
en handelen
in een wereld
die op hol
slaat

*Voorwoord door Alicja Gescinska
Nawoord door kardinaal Jozef De Kesel*

VOORWOORD

door Alicja Gescinska

7

INLEIDING

13

DEEL I — ZIEN

1 **KERK ZIEN IN CONTEXT** 27

2 **FRANCISCUS' ZIENSWIJZE:
PROGRAMMATEKST** 43

DEEL II — OORDELEN

1 **RELATIES** 59

Grondhouding: barmhartigheid 60

Liefde! 68

Antiliefde: misbruik 90

Groeien in liefde: heiligheid in het gewone 96

2 **ECOLOGIE** 105

Het failliet van een paradigma 109

Naar een integrale heroriëntatie 115

3 **MIGRATIE** 123

Globalisering van de onverschilligheid 124

Over mensen, geld en God 130

4 DIALOOG	137
'Een nieuw Europees humanisme'	139
Godsdiensten voor vrede	148
Jongeren: 'Jullie zijn het heden en de toekomst'	153
5 ARMOEDE	165
Voorkeursoptie voor de armen	166
Werelddagen van de armen	168

DEEL III — HANDELEN

SLOTBETOOG

Naar paradigma 'humanisme 2.0'	177
--------------------------------	-----

NAWOORD

door kardinaal Jozef De Kesel	189
-------------------------------	-----

NOTEN	195
--------------	-----

BRONNEN	201
----------------	-----

Opgedragen aan mijn kinderen:
Gloria, Julie en Mauro

Leesexemplaar

VOORWOORD

door Alicja Gescinska

Toen paus Benedictus XVI op 11 februari 2013 bekendmaakte na acht jaar pausschap te zullen aftreden, zat ik in de stadsbibliotheek van Gent. Ik vergeet het nooit, omdat het nieuws me bereikte precies op het moment dat ik een boek van Benedictus aan het lezen was, en meer bepaald aanbeland was bij een passage over de waarde van het huwelijk. Het eerste wat ik voelde was een gevoel tussen verbazing en verwarring. Hoe kan de man die zegt dat het huwelijk meer is dan een contract, dat het iets is waartoe we geroepen worden en waarin we gesteund worden door de Heilige Geest, beslissen om een taak te beëindigen die God op zijn schouders heeft gelegd en waartoe hij geroepen was? Want de benoeming van een paus is, althans vanuit het perspectief van gelovigen, niet louter een kwestie van lobbyen, connecties en contacten, maar ook heeft de Heilige Geest zelf de hand in elk conclaaf.

Ook het contrast met de zienswijze van zijn voorganger trof me. Ik heb jarenlang onderzoek gedaan naar de filosofische geschriften van Karol Wojtyła, die de wereld

sinds 16 oktober 1978 beter kent als paus Johannes Paulus II. Ik was vooral geïnteresseerd in wat voor een filosoof Wojtyła was en of zijn filosofische geschriften ten onrechte wat in de vergetelheid zijn beland, en hoe de filosofische ideeën van Wojtyła ook zijn pausschap tekenden. Een van de grote thema's die Wojtyła altijd bezighield als denker, als dichter, als toneelschrijver en als paus, was het vraagstuk van het lijden. Wojtyła was doordrongen van de overtuiging dat God geen enkele last op je schouders legt die je niet kunt dragen. Hoe moeizaam en ellendig het bestaan ook is, voor wie zelfs als een Job door het leven moet gaan, nooit is de last te groot voor wie gelooft dat God aan zijn zijde staat. Wojtyła leefde naar die overtuiging, en daarvan was de hele wereld getuige in de laatste jaren van zijn pausschap. Die jaren waren gekenmerkt door lichamelijke aftakeling en geestelijke beslommeringen. Ondanks ziekte en zwakte meende hij dat het zijn taak was om zijn pausschap te blijven voortzetten. Heel anders was dus schijnbaar de houding van Benedictus XVI, die meende dat hij te oud was geworden om zijn pausschap voort te zetten.

Het is bijzonder leerrijk om te zien hoe er zowel binnen als buiten de kerk naar die beslissing van Benedictus XVI gekeken werd. Sommigen waren verontwaardigd, maar velen zagen het als een moedige en zelfs noodzakelijke stap om de weg vrij te maken voor een nieuwe persoon. De kerk leed erg aan een imago-probleem – en meer dan

dat uiteraard, want de schandalen rond seksueel misbruik wezen niet zozeer op een imagoprobleem, als wel op een institutioneel én moreel probleem binnen de kerk. Dat gegeven zette zich al in tijdens de laatste jaren van het pausschap van Johannes Paulus II, en het pausschap van Benedictus XVI bracht daarin geen noemenswaardige verandering. Benedictus heeft nooit het grote publiek aangesproken en is nooit uit de schaduw van zijn voorganger – met wie hij heel nauw had samengewerkt – kunnen treden. Misschien was het inderdaad meer dan tijd voor iets nieuws. Misschien had de kerk een hernieuwd *aggiornamento* nodig: het terug bij de tijd brengen van de kerk, zoals ook het kernwoord van het Tweede Vaticaans Concilie luidde. En misschien had ook de wereld dat nodig.

Toen de witte rook opsteeg boven de Sixtijnse Kapel en Jorge Mario Bergoglio op het balkon verscheen, kon je meteen een groot enthousiasme ontwaren. Niet enkel binnen de kerk, maar ook daarbuiten. De naam Franciscus op zich al klonk als een belofte voor een andere aanpak. Zijn pastorale achtergrond zou hem toelaten beter de brug te kunnen slaan tussen gelovigen, ongelovigen en het kerkelijke instituut. Nadat het pausschap van Johannes Paulus II zich voor veel mensen te moeizaam naar zijn einde had gesleept, en Benedictus als theoloog pur sang invulling had gegeven aan zijn rol als plaatsbekleder van Jezus Christus, werd de figuur van Franciscus dus door velen met open armen onthaald. Franciscus maakte al snel

duidelijk waar voor hem de klemtonen van het pausschap zouden liggen: niet de filosofische of theologische grondslagen van het geloof, zoals bij zijn voorgangers, maar de geloofspraktijk zou centraal komen te staan.

We zijn inmiddels zeven jaar verder en enerzijds is het een meer dan legitieme onderneming om ons af te vragen wat er van de belofte van hoop op een hernieuwd *aggiornamento* terecht is gekomen. Anderzijds is het een schier onmogelijke opdracht: de balans opmaken van een tijdperk nog voordat het voorbij is. Hoe paus Franciscus de geschiedenis zal ingaan en wat zijn historische nalatenschap zal zijn, valt onmogelijk te bepalen. Het is een cliché en tegelijk een onontkooftbaar feit, maar de tijd zal het moeten uitwijzen. Toch neemt dit niet weg dat we die balans voortdurend moeten opmaken. Dit boek is daar een mooie bijdrage toe.

Tevens zal de beoordeling van het pausschap sterk afhangen van de overtuigingen van de beoordelaar zelf. Franciscus staat voor een onmogelijke opdracht om tegenstrijdige verwachtingen te verzoenen. Enerzijds is er wereldwijd een verzuchting naar een kerk die minder doctrinair is, opener, socialer, progressiever, die minder fervent de klemtoon legt op ethische kwesties die heel wat stof voor discussie zijn. Anderzijds is er ook een conservatief reveal in de wereld merkbaar, en klinkt ook de roep om een kerk die zeker niet méér morele souplesse moet etaleren. In landen waar dat conservatieve, rechtse reveal sterk

merkbaar is, zoals bijvoorbeeld in Polen, maar ook in de VS, zal men veel mensen aantreffen die niet opgezet zijn met de figuur van Franciscus. Zijn kritiek op kapitalisme of pleidooien voor een meer ecologische levenswijze, worden daar sterk gepercipieerd als een vorm van meeheulen met een zogenaamd politiek correct, groen-links narratief waarvan men niet wil weten. Men merkt er een streven om werkelijk 'heiliger dan de paus' te zijn en verkiest er meer religieuze gestrengheid in plaats van versoepeling. In andere landen, waar zowel de plaatselijke kerk als de maatschappij progressiever van inborst lijkt, worden veel van Franciscus' uitspraken dan weer wel verwelkomd, zoals in België. Veel van het krediet dat Franciscus daar heeft opgebouwd, heeft niet zozeer te maken met inhoudelijke verschillen ten opzichte van zijn voorgangers, als wel met symbolische daden en vormelijke verschillen.

In ons mediatijdperk en in onze visuele cultuur is het symbolische meer dan ooit een substantiële aangelegenheid. De keuze om geen gouden vissersring, maar een ring van verguld zilver te dragen; de sobere kledij (in tegenstelling tot de weldadige wijze waarop Benedictus soms in het openbaar verscheen, hetgeen hem weleens de bijnaam van 'haute couture paus' opleverde); het veilen van de dure Lamborghini die hij van de autofabrikant cadeau kreeg (materiële luxe en overdaad staan haaks op zijn levenshouding), waarbij de opbrengst naar het goede doel ging – het is makkelijker om de krantenkoppen te halen

met zulke handelingen, beslissingen en initiatieven dan met doorwrochte theologische traktaten. En door precies daar de klemtoon op te leggen wist Franciscus de kerk in zekere mate een ander imago aan te meten.

Vanuit theologisch, inhoudelijk perspectief kan uiteraard alleen maar verwacht worden dat het pausschap van Franciscus in het verlengde van zijn voorgangers ligt. Barmhartigheid en de zorg voor de behoeftigen staan nadrukkelijk centraal in zijn pausschap, wat uiteraard niet opzienbarend genoemd kan worden, aangezien deze al eeuwenlang pijlers van het christelijke geloof zijn (of dat althans zouden moeten zijn).

Een paus die de klemtoon legt op barmhartigheid en de zorg voor de behoeftigen: dat kan niet wereldschokkend lijken, maar in onze tijd, waarin barmhartigheid en zorgzaamheid vaak zoek zijn, is het een boodschap waar de wereld nood aan heeft. Meer menselijkheid in de mensheid brengen is iets waar zowel gelovigen als ongelovigen toe geroepen zijn.

Iedere paus legt zijn eigen accenten, en waarschijnlijk meer dan Benedictus XVI is Franciscus een paus van accentverschuivingen. Kleine verschillen kunnen grote veranderingen teweegbrengen. Wat op het eerste gezicht slechts een detail kan lijken, kan van het grootste belang blijken. Immers, zoals de Engelse zegswijze luidt: 'God is in the details.'

INLEIDING

Dit boek is ontstaan uit de vaststelling dat de thema's waarover de westerse samenleving met zichzelf in de knoop ligt, precies die thema's zijn waarover Franciscus het veelvuldig heeft: dialoog, relaties, ecologie, armoede en migratie. Het is mijn stellige overtuiging dat wat Franciscus daarover zegt, fundamenteel kan bijdragen tot een beter omgaan met die knoop. Niet noodzakelijk door ons zijn spirituele oriëntatiepunt eigen te maken – de God van het christendom – maar door in woelige en dus roekeloze tijden iemand te beluisteren die een positief kompas claimt en een betere samenleving voor ogen heeft.

Het is de kracht van Franciscus om relevante thema's te benaderen vanuit de combinatie van puur menselijke betrokkenheid aan de ene kant en de diepgang van het evangelie van Jezus Christus aan de andere kant. Als 'pontifex maximus' wil hij maximaal de brug slaan tussen kerk en samenleving, waarbij hij de eerste dienstbaar wil laten zijn aan de tweede. In zijn visie kan de kerk niet anders, gedreven als ze zou moeten zijn om naar buiten

INLEIDING

te treden en zo de wereld kennis te laten maken met de kracht van het evangelie. Dat lijkt volgens hem bij voorkeur dus zeker te moeten gebeuren op de domeinen waar de samenleving worstelt met zichzelf. Hierop ligt de focus van dit boek.

* * *

Franciscus staat centraal in wat volgt. Toch wil ik dit boek bij wijze van inleiding aanvangen met mijn vorige boek over een kerkpersonaliteit: de biografie van kardinaal Godfried Danneels, verschenen in 2015. Een hoofdstuk van dat werk is dienstig om Franciscus en de achtergrond van zijn visie en uitgangspositie te kunnen begrijpen. En dus dit boek.

In de biografie van Danneels schreven collega Karim Schelkens en ik over de Groep van Sankt Gallen, een groepje van toonaangevende kerkleiders dat jaarlijks informeel samenkwam in Zwitserland. Zij bespraken tussen 1996 en 2006 telkens in januari de stand van zaken van de kerk. Naarmate het pontificaat van Johannes Paulus II zich naar zijn einde voortsleepte, namen daarbij het prioriteitenlijstje voor het komend pontificaat en het profiel van de volgende paus een steeds grotere plaats in. Dat de leden van de Groep tijdens het preconclaaf van 2005 een kaartje stuurden naar Ivo Fürer, bisschop van Sankt Gallen en iedere keer hun gastheer, met de boodschap dat ze

er waren ‘in de geest van Sankt Gallen’, versterkt de indruk dat er een zekere strategie school achter het conclaaf van 2005. Ook al werd volgens Fürer sinds de bisschoppen-synode van 2001 de voorzitter van deze synode – Jorge Mario Bergoglio van Buenos Aires – in de Groep weleens genoemd als een van de mogelijke dan wel wenselijke opvolgers van Johannes Paulus II, van een bewuste lobby-campagne was vier jaar later geen sprake.¹ Het doet er in wezen allemaal niet toe: tijdens het conclaaf van 2005 had Bergoglio het tweede grootste aantal stemmen. Joseph Ratzinger werd tot paus verkozen. Kous af: Bergoglio vertrok terug naar Argentinië en in januari 2006 vond de laatste samenkomst plaats van de Groep van Sankt Gallen. In mineur, toch.

Na het onverwachte aftreden van paus Benedictus XVI in februari 2013 waren op grond van hun leeftijd nog net vier leden van de Groep van Sankt Gallen stemgerechtigd voor een nieuw conclaaf: Walter Kasper, José da Cruz Policarpo (†2014), Karl Lehmann (†2018) en Godfried Danneels (†2019). Ook al leek de tijd nu meer dan rijp voor de ‘geest van Sankt Gallen’, de groep zelf was al zeven jaar niet meer samengekomen. Bergoglio, nu pas in het vizier voor het pausschap sinds zijn doorleefde toespraak op het preconclaaf, werd gekozen in de vijfde stemronde en gaf zichzelf de naam Franciscus. Ook al kon die pauskeuze niet meer afhangen van de Groep van Sankt Gallen, zeker twee van de vier bleken nog danige invloed te heb-

ben: Kasper werd Franciscus' huistheoloog en ook Danneels lag – ondanks de verdachtmakingen in België van schuldig verzuim inzake seksueel misbruik door geestelijken – in de bovenste lade bij de nieuwe paus. Het valt alvast op hoeveel congruentie er is tussen Franciscus' pontificaat en Danneels' persconferentie 'in de geest van Sankt Gallen' voorafgaand aan het conclaaf van 2013. Hij zei toen letterlijk dat de kerk 'een Franciscus nodig heeft'! Bovendien installeerde de nieuwe paus precies een maand na zijn verkiezing iets waar Danneels al jaren uitdrukkelijk vragende partij voor was en wat hij tevens nog eens had aangegeven op de betreffende persconferentie: een 'kroonraad' van kardinalen die de paus moet bijstaan in zijn zware taak. En een derde zaak van Danneels' persconferentie van toen heeft Franciscus sindsdien al ettelijke keren luid laten horen: kritiek op al het taaie carriërisme binnen de curie, het centrale bestuursapparaat van de kerk. Tot slot: in de geest van Kasper bepleitte Danneels meer collegialiteit en 'pastorale spirit' in de leiding van de kerk, evenals meer slagkracht voor de lokale kerk, in het bijzonder voor de bisschoppenconferenties. De vier zaken die Danneels aanbracht op zijn persconferentie en die hij op 5 maart vertolkte in het preconclaaf ten aanzien van zijn collega-kardinalen, komen volledig overeen met wat in Sankt Gallen eertijds werd gedeeld door de mensen rond de tafel. Het is wellicht niet overdreven om in te stemmen met wat Julius Müller-Meiningen, journalist bij

Die Zeit, op 7 oktober 2015 schreef, namelijk ‘dat de leden van de Groep van Sankt Gallen er zich niet van bewust waren op het moment zelf, maar dat ze eigenlijk de verkiezing van Bergoglio hadden voorbereid’. Müller-Meinungen sluit zijn artikel af met de stelling dat precies de visie van de Groep van Sankt Gallen de agenda van Franciscus vormt. Daarmee raken we meteen de kern aan van het boek dat u in handen hebt: de kerk die Franciscus wil opbouwen, is er een die vanuit haar evangelische inspiratie vrijmoedig het leven van mens en maatschappij mee wil helpen opbouwen, en dit niet vanuit een strenge dogmatische of ethische invalshoek, maar vanuit een ‘pastorale spirit’. De diepe zucht in de geloofsgemeenschap en de bredere samenleving naar een dergelijke opbouw had natuurlijk ook te maken met wat in de voorgaande jaren allemaal gebeurd was.

Tijdens het pontificaat van Benedictus XVI was het klimaat binnen en ten aanzien van de kerk sterk veranderd. Ondanks al zijn goede wil volstond het drieluik van een luisterend oor, een rijke theologische bagage en een opgeheven wijsvinger niet om de problemen van kerk en wereld aan te pakken. Bovendien waren die problemen Benedictus boven het hoofd gegroeid: een groeiend aantal verhalen van seksueel misbruik door clerici – zelfs bisschoppen en kardinalen – kwam aan de oppervlakte en vroeg om een gedegen aanpak, de interne keuken van het Vaticaan was door Vatileaks op straat gegooid, de finan-

ciën van het Vaticaan bleken niet op orde te zijn, homoseksualiteit scheen zeer aanwezig binnen de muren van het Vaticaan, ondanks het eigen standpunt erover... En dan was er nog de wereldorde die drastisch veranderde, alvast gelittekend door toenemend geweld in de naam van God, het 'theoterrorisme'. Over de motieven waarom Benedictus aftrad, is reeds veel inkt gevloeid, maar is het dan zo onaannemelijk wat hij daar zelf over beweerde? Hij zou de kracht niet meer hebben gehad om het schip van de kerk verder door die woelige wateren te leiden. Een schip in dergelijke omstandigheden heeft inderdaad behoefte aan een krachtige leider. Bovendien snakten meer en meer mensen binnen en buiten de geloofsgemeenschap naar een kerk die ten volle in het leven staat, geen kerk die zegt hoe het leven moet zijn. Op 13 maart 2013 werd Bergoglio verkozen.

* * *

Naast de voormelde feiten zijn er de gedachten en gevoelens die door de feiten worden opgeroepen. Sta me een persoonlijke noot toe. Na het lange pontificaat van Johannes Paulus II vond ik als dertiger dat er ook onder paus Benedictus XVI te weinig tekenen van hoop en vooruitgang zichtbaar waren in de kerk. Ik voelde aan waar de Zwitserse theoloog Hans Küng in 2011 op doelde toen hij schreef over 'de restauratiekoers van de laatste

drie decennia onder paus Karol Wojtyła en Joseph Ratzinger'. Die koers haalde hij aan als publicatiereden van zijn boek *Is de kerk nog te redden?* Eveneens ontgoocheld schreef ik zelf een jaar later het essay *Kan een nieuw concilie de kerk redden?* De officiële aanleiding was de vijftigste verjaardag van de aanvang van het Tweede Vaticaans Concilie, de eigenlijke aanleiding was de frustratie dat het met de kerk maar niet vooruitging, dat ze onvoldoende de fouten en misdrijven in eigen schoot aanpakte, dat ze het zichzelf verhinderde om zich te herbronnen en opnieuw uit te vinden. Ik sloot de inleiding van dat boekje dan ook af met te stellen dat ik het essay beschouwde 'als mijn voorlopig laatste woord over de kerksituatie dat ik publiceer in boekvorm'. Waarna de zin: 'Op een bepaald moment is ongeveer alles gezegd, tot er een nieuwe wind voelbaar is.' We schrijven oktober 2012.

En toen werd het februari. Ik was aan het werk in Brussel toen ik het nieuws van het aftreden van Benedictus vernam. Als kerkhistoricus gaf ik interviews aan de pers om die moedige abdicatie van commentaar te voorzien. Anderhalve maand later rinkelde mijn smartphone opnieuw tijdens een vergadering in Brussel: witte rook. Gauw de vergadering verlaten, metro naar de VRT en daar op de radio live commentaar geven bij de eerste verschijning van de nieuwe paus. Doordat de balkonscène wat op zich liet wachten, heb ik nog nooit zo veel zendtijd gehad

om in de ether over geloof en kerk te kunnen spreken... En toen verscheen dus Jorge Mario Bergoglio, een jezuïet, tot dan aartsbisschop van Buenos Aires. De nieuwe wind werd vanaf het balkon meteen voelbaar. Het bleek een warme bries in de ogen van velen. Ook in mijn ogen.

Nauwelijks een halfjaar na mijn essay kende de kerk van Rome zowaar een klimaatopwarming, met dank aan Franciscus. Na lezingen die ik in de voorgaande jaren van De Panne tot Eisden had gegeven over de grauwe toestand van de kerk, gekoppeld aan de vele uitdagingen voor de kerk, groeide er de afgelopen jaren een nieuwe reeks van lezingen, nu over de toekomst van de kerk, vanuit de hoop die Franciscus daartoe gaf. De uitdagingen leken in de ogen van velen plots minder zwaar, al was dat natuurlijk perceptie.

Waar er ooit een tijd was dat voor velen de kerk vooral veel meer was dan de paus (om het dan vooral niet over de paus te hebben), begonnen velen sinds maart 2013 over de kerk te praten naar aanleiding van de paus. Hij fascineert en intrigeert, zowel bij rooms-katholieke gelovigen en andere christenen als bij andersgelovigen en niet-gelovigen.

Ik was ervan overtuigd dat de nieuwe wind pas duurzaam zou kunnen zijn in de kerk wanneer de nieuwe paus enkele jaren aan het roer zou kunnen blijven staan, en vind na bijna zeven jaar de tijd rijp voor een boek, dit boek. Het is volgens mij vrijwel onmogelijk geworden om